

Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrahim'e Gösterilmesi (Bakara 260. Âyetin Anlamı İle İlgili Bir Değerlendirme)

Abdurrahman ATEŞ*

Özet: Bu makalede ölülerin nasıl diriltildiğinin işareti olarak sunulan kuşların söz konusu edildiği Bakara sûresinin 260. âyetini inceledik ve uygulamanın ne olduğunu tartıştık. Hz. İbrâhîm'e kuşların kesilmesi ve parçalanması mı, yoksa alıştırılması mı emredilmiştir? Bu âyetin anlamı ile ilgili birbirinden farklı anlamların ortaya çıkmasının iki temel nedeni vardır: Birincisi, birçok tefsir kaynağında konu ile ilgili nakledilen rivayetlerin doğru kabul edilmesi; ikincisi ise anahtar kelime olan *صرهن إليك* ifadesine anlam verilirken erken dönem lügat/sözlük kaynaklarının esas alınmamasıdır. Kuşların parçalandıktan sonra Hz. İbrâhîm'in çağrısı üzerine canlanıp uçtukları şeklindeki rivayetlerin asılsız, bu âyetteki anahtar kelime *صرهن إليك* ifadesinin kuşların kesilmesi değil eğitilmesi/alıştırılması anlamında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. İbrâhîm, Kuşlar, Boğazlamak, Alıştırmak, Rivayet.

The Demonstration of the Concept of How Life is Given to the Death Through the Birds to the Prophet Abraham (An Evaluation about Meaning of the 260th ayah of Surah Al-Baqarah)

Abstract: In this article, we examined the verse number 260 of Surah Al-Baqarah where the birds were chosen as a sign of how a life can be brought to the death and discussed the ayah about its implications. The question arises whether the order of Allah (s.w.t) to the Abraham (a.s.) is to slaughter the birds, tore the them into pieces or train the birds. For the explanation of this ayah, there are two major reasons why the scholars disagree from each other. Firstly, the scholars assumed that all narrations in majority of the exegesis sources were all correct. Secondly, while translating the key word of *صرهن إليك* early period dictionaries were not taken into considerations. It has reached the conclusion that the narratives which claim that the birds were brought to life after Abraham (a.s) called upon them is baseless and the meaning of the key word of *صرهن إليك* in this ayah is not meant to slaughter the birds but rather emphasizes to train them.

Key Words: Prophet Abraham, Birds, Slaughter, Training, Narrative.

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

Hız. İbrâhîm, Kur'an'da 25 sûrede, 63 âyette 69 kez zikredilmesi itibariyle kendisinden en çok söz edilen peygamberlerden biridir. Ayrıca Hız. Peygamberin yanı sıra *Üsve-i Hasene/güzel örnek* olarak takdim edilen¹ tek peygamberdir. Gerek yaşadığı dönemdeki davet çalışmalarının alanı, gerekse vefatından sonra bütün dinler üzerindeki etkisi dikkate alındığında Hız. Nuh'tan sonra Allah tarafından İslâm'ı bütün dünyaya yaymakla görevlendirilen bir peygamber olarak da kabul edilen Hız. İbrâhîm'in² Kur'an'da dikkat çeken bir özelliği de onun muhakeme, akletme ve geleneği sorgulamayı esas alan diyaloglarıdır.³ Kur'an Hız. İbrâhîm'in gerçeği araştırma ve ortaya koyması ile ilgili olarak bazen kendi kendisiyle⁴, bazen yöneticiler ve kendi çevresi ile⁵, bazen de Rabbi ile⁶ diyaloglarına yer verir. Yaratıcının varlığı konusunda sağlıklı bir inanç sistemine ulaşmak için kendi kendisiyle; putlarla ilgili inanç sistemini onların kalbinden silmek için insanlarla ve doğru yolu göstermesi için de Rabbi ile diyalog halinde bulunur.⁷

Bakara sûresinin 260. âyeti de Hız. İbrâhîm'in Rabbi ile diyaloglarından birisidir. Bu diyalogda Hız. İbrâhîm'in isteği üzerine gerçekleşen ve kuşlar üzerinden verilen mesajın amacı ve takdim şekli ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Her ne kadar bu olay Hız. İbrâhîm'in, iman edilen konulardan birisi olarak ölümden sonra dirilişin nasıl gerçekleştiğini aklî olarak temellendirme isteğini yansıttığı⁸ veya yaparak, yaşayarak, deneyerek kesin bilgiye ve inanca ulaşmasını sağladığı⁹ ileri sürülse de bu sonucun elde edilme şekli ile ilgili farklı yorumların/değerlendirmelerin varlığı da bir realitedir.

Bu değerlendirmelerde ihtilafa konu olan husus olayın yaşanıp yaşanmadığı değil, olayın mahiyetidir. Buna göre âyette, kuşların parçalandıktan sonra birbirlerine karıştırılıp tepelere bırakılmasından ve Hız. İbrâhîm'in çağırısı üzerine dirilip kendisine gelmelerinden mi söz edilmektedir, yoksa kuşların Hız.

¹ Mumtehine 60/4.

² Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hız. Peygamber'in Hayatı*, Terc. Ahmed Asrar, Ankara, 1985, II, 199.

³ Önkâl, Ahmet, "Hız. İbrâhîm'in Tebliğ Metodu", *1. Hız. İbrâhîm Sempozyumu*, Şanlıurfa, 2007, 167.

⁴ En'am 6/75-79.

⁵ Bakara 2/258, Enbiya 21/52-67, Şuara 26/70-82.

⁶ Bakara 2/260.

⁷ Fadlallah, Muhammed Hüseyin, *Min Vahyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1998, V, 77.

⁸ Yar, Erkan, "Hız. İbrâhîm ve Akılcı Metodu", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 2, s. 93.

⁹ Karaman, Hayrettin-Çağırıcı, Mustafa-Dönmez, İ. Kafi-Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, 2007, I, 413.

İbrâhîm'e alıştıktan sonra uçurulması ve tekrar Hz. İbrâhîm'e gelmelerinden mi söz edilmektedir?

Tefsir kaynaklarında yer alan konu ile ilgili rivayetlerin etkisiyle âyetin Türkçe meallerde farklı anlamlarla verilmesi de, okuyucunun âyeti doğru anlamasını engellediği görülmektedir. Bu açıdan Türkçe mealler incelendiğinde de âyetin birbirinden farklı üç şekilde çevrildiği görülmektedir. Bu meallerin bir kısmı, Allah'ın İbrâhîm'e kuşları parçalanmasını emrettiğini belirtmekle yetinirken, bir kısmı da kuşları parçalamasından doğrudan veya dolaylı olarak söz etmeden sadece eğitmesini ve kendisine alıştırmasını emrettiğini yansıtmaktadır. Üçüncü bir kategori olarak bazı mealler ise her iki anlamın da doğru olabileceğinden hareketle olsa gerek, hem parçalanmasının hem de eğitilip alıştırılmasının emredildiğini âyetin anlamı olarak vermektedir. İşte bundan dolayı Bakara sûresinin 260. âyetinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde bir değerlendirme yaparak doğru anlamın tespit edilmesi de bir zorunluluk arz etmektedir.

Elbette öldürülmüş ve parçalanmış kuşların diriltilmesi Allah için son derecede basit ve kolay bir iştir. Bunun bir peygamber elinde meydana gelmesi bir mucize olarak peşinen kabul edilmekle birlikte, mucizeleri te'vil amacıyla da bazı kelimeleri farklı anlamlara çekmenin gereksiz olduğunun,¹⁰ hatta kuşların evcilleştirilmesi şeklindeki anlamın mucizeye kapı kapamak ve mucize hakkında şüpheli olmak anlamına geleceğinin iddia edilmesi¹¹ konunun tartışılmasına mani değildir.

Bu araştırmada öncelikle söz konusu âyetin Türkçe meallerde nasıl anlamlandırıldığı tespit edilecektir. Bu amaçla kullanılacak meallerin, hazırlandığı dönem itibarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar farklı dönemlerde hazırlanan meallerden; hazırlayanlar itibarıyla de akademisyenlerin yanı sıra akademisyen olmayanlar tarafından hazırlanan meallerden daha çok yaygın olduğu varsayılanlar esas alınacaktır. Daha sonra ise Hz. İbrâhîm'in ölülerin nasıl diriltildiğini sormasının nedeni olarak kaynaklarda rivayet edilen olaylara dikkat çekilecek ve âyet ile ilgili tartışmanın odağındaki kuşların hangi sürece tabi tutuldukları irdelenecektir.

---

¹⁰ Kur'an Yolu, I, 414.

¹¹ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul, ty., II/736.

I. Hz. İbrâhîm'in, Ölülerin Nasıl Diriltildiğini Görmek İstemesine Dair Âyetin Çevirisi ile İlgili İhtilaflar

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تُوْمَن قَال بَلَىٰ وَلَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından günümüze kadar hazırlanan Kur'an meallerinin, anlamı üzerinde ittifak edemediği âyetlerden birisi de yukarıdaki Bakara sûresinin 260. âyetidir. Âyetin anlamı ile ilgili ihtilafların nedeni, Hz. İbrâhîm'in isteği üzerine ölümlerin dirilişine dair delil olarak kuşların eğitilmesinin mi yoksa kesilip parçalanmasının mı emredildiği hususudur.

Kur'an'ın Türkçe tercümelemlerinin/meallerinin, kuşların tabii tutulduğu işlemin ne olduğu konusunda üç farklı çeviri türü ortaya koydukları görülmektedir. İşte bu nedenle âyetin mealini burada vermek yerine, ortaya konacak deliller ışığında çalışmanın sonunda verilmesi daha uygun görülmüştür. Söz konusu âyetin ihtilafla konu olan ifadelerinin anlamı ile ilgili olarak 44 meâlin her birisinin ayrı ayrı verilmesi yerine tablo halinde verilmesi daha uygun olacaktır.¹²

فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ifadesi		
"kesme/parçalama" olarak çeviren mealler	Hem "alıştırma/eğitme" hem de "kesme/parçalama" olarak çeviren mealler	Sadece "alıştırma, eğitme veya yöneltme" olarak çeviren mealler
1. A. Fikri Yavuz 2. Abdülbaki Gölpınarlı 3. Ahmet Uğur 4. Bekir Sadak 5. Diyanet Vakfı (Heyet) 6. İsmail Hakkı Baltacıoğlu 7. Mehmet Akif Ersoy	1. Ahmet Tekin 2. Ali Bulaç 3. Celal Yıldırım 4. Gültekin Onan 5. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin(DİB) 6. Hasan Basri Çantay 7. Hasan Tahsin Feyizli 8. Kur'an Yolu-Meal-Tefsir: H. Karaman-M. Çağırıcı-İ. Kafi Dönmez-S.Gümüş 9. Mahmut Kısa 10. Mustafa Yıldız 11. Salih Akdemir	1. Abdülkadir Şener- 2. Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım 3. Bayraktar Bayraklı 4. Edip Yüksel 5. Elmalılı Hamdi Yazır ¹⁴ 6. Hüseyin Atay-Yaşar Kutluay 7. Hüseyin Peker 8. İhsan Eliaçık 9. İsmail Hakkı İzmirli 10. M. Sait Şimşek 11. Mahmut Toptaş

¹² Tablodaki mealler alfabetik sıraya göre yazılmıştır.

¹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır'ın meâlinin orijinalinde olmadığı halde farklı anlama gelecek şekilde şöyle sadeleştirildiği görülmektedir: "Kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, **iyice tanıdıktan sonra (kesip)** her dağın başına onlardan birer parça dağıt." Burada parantez içi fazlalığın bir tahrif olduğunu belirtmekte yarar vardır.

8. Muhammed Âbid el-Câbirî ¹³	12. Suat Yıldırım 13. Şaban Piriş 14. Yusuf Işıcık 15. Zeki Duman	12. Mevdûdî ¹⁵ 13. Muhammed Esed 14. Mustafa İslamoğlu 15. Mustafa Öztürk 16. Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı 17. Ömer Nasuhi Bilmen 18. Ömer Rıza Doğrul ¹⁶ 19. Süleyman Ateş 20. Talat Koçyiğit 21. Yaşar Nuri Öztürk
--	--	--

Bu tablodan anlaşılacağı üzere Türkçe meallerin büyük bir kısmı âyetin anlamını ya kuşların sadece eğitilmesi/alıştırılmasıyla sınırlandırmakta ya da eğitilip alıştırılmasıyla birlikte kesilip parçalanması şeklinde vermektedir. Kuşların sadece kesilip parçalanması şeklindeki anlamın ise daha az itibar edilen anlam olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

¹³ Câbirî'nin eseri *Fehmu'l-Kur'an* Arapça yazılan bir tefsir olmakla birlikte Türkçeye çevrildiği için mealler arasında dikkate almış olduk. Ayrıca Câbirî'nin nüzul sırasına göre hazırladığı bu eserinde Bakara 260. âyetinin metnini verirken فَضْرُهُ kelimesini, parantez arasında kullandığı قطعهن (kes/parçala) kelimesiyle izah edip başka herhangi bir açıklama yapmamış olmasından dolayı (Bk.: Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'ani'l-Hakim et-Tefsiru'l-Vâdih Hesebe Tertibi'n-Nüzul*, Mağrib, 2009, III/83) "kuşların alıştırılması/eğitilmesi" şeklindeki anlamı tercih etmediği kanaatine ulaşılmıştır. Diğer önemli bir husus da eserin müterciminin, söz konusu âyetin Türkçe mealini verirken müellifin bu tercihinin dikkate almadığı gibi Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanmış olan Diyanet İşleri Başkanlığının mealini kelimesi kelimesine yansıtmıştır. Bk.: Câbirî, Muhammed Âbid, *Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak Fehmu'l-Kur'an Nüzul sırasına Göre Tefsir*, (Terc.: Muhammed Coşkun), İstanbul, 2013, III/102.

¹⁵ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin Türkçeye çevrilen *Tefhîmu'l-Kur'an* adlı tefsirinde yer alan âyet mealleri, yazarın kendisine ait olan Urduca meâlden değil, Ali Bulaç'ın meâlden alınmıştır. Bakara sûresinin 260. âyetinin farklı çevirisine dikkatleri çekmek amacıyla burada her iki meale yer vermek istiyoruz. Ali Bulaç: "Hani İbrâhîm: "Rabbim, bana ölümleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona:) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması için" dedi. "Öyleyse, **dört kuş tut. Onları kendine alıştır, sonra onları (parçala-uyut)** her bir parçasını bir dağın üzerine bırak, sonra da onları çağır. Sana koşarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir." Mevdûdî: "İbrâhîm'in "Rabbim, bana ölümleri nasıl dirilttiğini gösteriver" dediği olayı da gözünüzün önüne getirin. Allah " Yoksa inanmıyor musun?" diye buyurdu. İbrâhîm ise "inanıyorum. Fakat kalbimin mutmain olmasını istiyorum." Diye arz etti. Bunun üzerine Allah " öyleyse **dört kuş al ve onları kendine alıştır.** Sonra onların her bir parçasını ayrı ayrı tepelere koyuver. Sonra da onları çağır. Onlar sana koşarak geleceklerdir. Allah'ın son derece güçlü ve hikmet sahibi olduğunu iyi bil." buyurdu." Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Meâli*, (Türkçeye çeviren: Durmuş Bulgur), Konya, 2004, s. 49.

¹⁶ Meal kısmında "peşinden gelmeye alıştır" şeklinde çevrilen ifade ile ilgili dipnotta, müfessirlerin, kuşların parçalanması ile ilgili söylediklerinin, Kur'an'ın lafzî manasına daha uygun olduğuna dair bir açıklama notuna yer verilmektedir. Bk.: Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu-Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul, 1998, s. 74.

Âyette kuşların kesilmesinin mi yoksa eğitilip alıştırılmasının mı emredildiği, dolayısıyla âyetin isabetli anlamının hangisi olduğu, konu ile ilgili ayrıntıların tahlil edilmesinden ve elde edilen bulguların değerlendirilmesinden sonra tespit edilecektir.

II. Hz. İbrâhîm'in Ölülerin Nasıl Diriltildiğini Görmek İstemesinin Nedeni

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Hz. İbrâhîm 75 yaşındayken, henüz çocuğu yokken ve kendisine sahifeler indirilmeden önce ölülerini nasıl dirilttiğini Allah'ın kendisine göstermesini istemiştir.¹⁷ Bunun neden(ler)i ile ilgili olarak da farklı rivayetler nakledilmiştir:

a. Ölmüş bir hayvanın başka hayvanlar tarafından parçalanıp yenildiğini görmesi: Hz. İbrâhîm, ölmüş bir hayvanın, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar tarafından parçalanıp yenildiğini görmüştü. Aslında bilgisine sahip olduğu bir şeyi bizzat gözüyle de görmek ve kesin bilgisinin pekişmesi için Rabbinden, gökteki kuşların kursağına ve yerdeki yırtıcı hayvanların midesine giderek parça parça olan bu hayvanı nasıl dirilteceğini kendisine göstermesini istemiştir. Allah da ona, istediğini bu şekilde göstermiştir.¹⁸

b. Nemrut ile tartışmada Allah'tan yardım istemesi: Hz. İbrâhîm ile kavmi arasında yaşanan bazı olaylar ve tartışmaların birinde Nemrut, İbrâhîm'in taptığı ve başkalarını da kendisine ibadet etmeye çağırdığı ilâhın ne olduğunu sorması üzerine İbrâhîm de "Benim rabbim diriltten ve öldürenidir" demiş, Nemrut'un "Ben de diriltir ve öldürürüm"¹⁹ demesi üzerine İbrâhîm ona "sen nasıl diriltir ve öldürürsün?" diye sormuş ve neticede âyette anlatılan olay gösterilmek sûretiyle Nemrut'u mağlup etmiştir.²⁰

¹⁷ Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003, I, 141; Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ty., I/336; Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 2006, IV/317.

¹⁸ Hud b. Muhakkem el-Huvvarî, *Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz*, Beyrut, 1990, I, 243; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Kâhire, 2001, IV, 624; İbn Ebi Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Riyad, 1997, II, 507; Zeccac, Ebu İshak İbrâhîm b. es-Serî, *Meani'l-Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, 1988, I, 345; Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Beyrut, 2002, II, 251; Beğavî, Ebu Muhammed Huseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad, 1409, I/322; Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Çayb*, Beyrut, 1981, VII, 41; Suyûtî, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Kâhire, 2003, III/219.

¹⁹ Bakara 2/258.

²⁰ Taberî, IV, 626; Semerkandi, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b.İbrâhîm, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut, 1993, I, 227; Sa'lebî, II, 252; Beğavî, I/322; Râzî, VII, 41.

c. Allah tarafından dost edinildiğinin kesinleştirilmesi: Allah'ın kendisini dost edindiğini müjdelemesi üzerine İbrâhîm, dost edinildiğinin hemen ortaya çıkması, kesin bilgisinin pekişmesi ve kalbinin mutmain olması için Rabbinden ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemiştir.²¹

Benzer bir gerekçe de, Hz. İbrâhîm'in oğlunu kurban etme emrini yerine getirmesi ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre Allah, Hz. İbrâhîm'e oğlunu kurban etmesini emretmiş, o da bu emrin gereğini yerine getireceğini göstermiş, sonra da, "bana, canlıyı cansız yapmamı emrettin, ben de yaptım. Ben de senden, cansız olanı canlı yapmanı istiyorum" demiştir. Bunun üzerine Allah, "yoksa inanmadın mı?" deyince de, "inandım, ancak beni dost edindiğine kalbimin mutmain olmasını istedim" demiştir.²²

d. Şüphelerden kurtulmak: Hz. İbrâhîm, başkalarının kalbinde oluşan şüphelerin benzerinin kendi kalbine de girmesi üzerine bu şüpheden kurtulmak için Allah'ın, ölüleri nasıl dirilteceğini kendisine göstermesini istemiştir.²³

e. Kavmini ikna etmek: Hz. İbrâhîm, kavminin görmesi ve böylece de kalplerindeki inkârın yok olması için ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemiştir.²⁴

f. Kendisine vahiy getirenin melek olup olmadığını anlamak: Hz. İbrâhîm, Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiğini haber vermek üzere gelen meleğin bir şeytan değil de bir melek olduğunu anlayabilmesi için, o meleğin eliyle gerçekleşecek bir mucize olmak üzere, Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemiştir. Allah da "yoksa inanmadın mı?" deyince, Hz. İbrâhîm de, "inandım, fakat gelen kişinin kovulmuş şeytan olmadığına, bir melek olduğuna kalbim mutmain olsun diye istiyorum" demiştir.²⁵

g. Seçkin özelliklere sahip olmak: Âyette geçen "الموتى=ölüler" ile kastedilen, tecelli ve mükâşefe nurlarına sahip olamayan kalplerdir. "Diriltmek" ile kastedilen ise bu nurlara sahip olmaktır. İbrâhîm de bunu istemiştir.²⁶

---

²¹ Taberî, IV, 627-628; İbn Ebi Hâtim, II, 508; Sa'lebî, II, 252-253; Beğavî, I/322; Râzî, VII, 41; Suyûtî, III/220-221.

²² Râzî, VII, 42.

²³ Taberî, IV, 628-629; İbn Ebi Hatim, II, 508.

²⁴ Râzî, VII, 41.

²⁵ Râzî, VII, 42. Râzî bu görüşü, "aklıma şu geldi..." kaydıyla belirtmektedir.

²⁶ Râzî, VII, 42. Râzî bu görüşü, ehl-i tasavvufun görüşü olarak nakletmektedir.

h. Hz. İsa'nın mertebesinden geri kalmamak: Hz. İbrâhîm, Allah'ın kendisine vermiş olduğu sahifelerden, soyundan gelecek olan Hz. İsa'nın ölülere diriltme özelliğine sahip olacağını öğrenince, o da bunu istedi. Bunun üzerine kendisine, “yoksa inanmadın mı?” denilince, “inandım, fakat benim mertebemin senin yanında, soyumdan gelen İsa'nın mertebesinden daha az olmadığına kalbim mutmain olsun diye bunu istiyorum” demiştir.²⁷

j. Manevî olarak ölen kalplerin nasıl diriltildiğini görmek: Hz. İbrâhîm, oğlunu sevmesi nedeniyle kalbini ölü olarak gördü ve Allah'tan utandığı için “gafletinden dolayı ölen kalp, Allah'ın zikriyle nasıl diriltilir?” anlamında olmak üzere ölülere nasıl diriltildiğini kendisine göstermesini istemiştir.²⁸

k. Ahirette gerçekleşecek olan yeniden dirilişi daha dünyada iken de görmek: Hz. İbrâhîm, bütün canlıların kıyamet günü öldükten sonra dirilişe şahit olacağını, ancak bunun dünyada iken kendisine gösterilmesini istemiştir.²⁹

l. Allah'ın kelamını dinlemek: Hz. İbrâhîm'in asıl amacı, Allah'ın ölülere nasıl dirilttiğini kendisine göstermesi değil, arada hiçbir vasıta olmadan Allah'ın kelamını dinlemektir.³⁰

m. Gözle görülebilir bir mucizeye sahip olmak: Hz. İbrâhîm, somut/maddi bir mucizesinin olmasını istemiştir. Çünkü o ana kadar kendisine verilen mucizeler aklî idi. Oysa önceki peygamberlerin mucizeleri hem aklî, hem de somut/maddi idi.³¹

Müfessirlerin naklettiği bu tür rivayetlerin hiç birisi Hz. Peygamber tarafından teyit edilmiş şekilde sahih kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak İslâm'ın ilk dönemlerinde bile var olan bu tür açıklamalar, kıssanın Hz. Peygamber zamanında ve çevresinde anlatıldığının göstergesi olabilir.³² Nitekim âyetteki olayla tıpa tıpa aynı olmasa da kısmen benzerlik arz eden şu olay, bugün elimizde mevcut Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde de yer almaktadır:

---

²⁷ Râzî, VII, 42.

²⁸ Râzî, VII, 42.

²⁹ Râzî, VII, 42.

³⁰ Râzî, VII, 42.

³¹ Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim (Te'vilatu Ehli's-Sunne)*, 2004, Beyrut, I, 221.

³² Derveze, VI, 477. Kur'an'da anlatılan bazı kıssaların ilk muhatap toplum tarafından bilindiği konusunda bk., Aldemir, Halil, “Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2011, c: 11, Sayı: 1, s. 195-218.

Tanrı Avram'a³³, "Bu toprakları sana miras olarak vermek için Kildaniler'in Ur Kenti'nden seni çıkaran Rab benim" dedi. Avram, "Ey Egemen Rab, bu toprakları miras alacağımı nasıl bileceğim?" diye sordu. Rab, "Bana bir düve, bir keçi, bir de koç getir, hepsi üçer yaşında olsun. Bir de kumruyla güvercin yavrusu getir." dedi. Avram hepsini getirdi, ortadan kesip parçaları birbirine karşı dizdi. Yalnız kuşları kesmedi. Leşlerin üzerine konan yırtıcı kuşları kovdu. Güneş batarken Avram derin bir uykuya daldı. Üzerine dehşet verici zifiri bir karanlık çöktü. Rab Avram'a şöyle dedi: "Şunu iyi bil ki, senin soyun yabancı bir ülkede, gurbette yaşayacak. Dört yüz yıl kölelik edip baskı göreceksin. Ama soyuna kölelik yaptıran ulusu cezalandıracağım. Sonra soyun oradan büyük mal varlığıyla çıkacak. Sen de esenlik içinde atalarına kavuşacaksın. İleri yaşta ölüp gömüleceksin."³⁴

Hz. İbrâhîm'in ölümlerinin nasıl diriltildiğine dair sorusunun, yeniden diril(til)me konusundaki tereddütlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusu da zihinleri meşgul etmektedir. Doğrusu hem âyetin bulunduğu bağlam hem de Hz. İbrâhîm ile ilgili Kur'an'daki atıflar, bu isteğin ne bir tereddütten ne de bir zaafıtan kaynaklandığını gösterir. Bilakis gözlem ve deneyin inancın güçlenmesindeki etkisine dikkat çekmektedir.³⁵

Çalışmanın konusu olan âyetin bağlamı ve Kur'an bütünlüğü açısından Hz. İbrahim'in neden tereddüt ya da zaafından söz edilemeyeceğini şöyle açıklayabiliriz:

1. Âyetin Bağlamı Açısından: Hz. İbrâhîm'in ölümlerinin nasıl diriltildiğini görmek istemesinden söz eden âyetin yanı sıra önceki iki âyetin (Bakara 258 ve 259. âyetler) konusu da yeniden diriltilme ile ilgilidir. Bu bağlamda öldükten sonra dirilme üç örnekle bildirilmiştir: Yeniden dirilmeyi inkâr eden ve sonuçta şaşırıp kalan hükümdarın durumu (258. âyet); yeniden dirilmeyi yadırgayan ve sonuçta bunu öğrenip iman eden kimsenin durumu (259. âyet); yeniden dirilmeye inanan ve sonuçta mutmain olma durumuna gelen İbrâhîm'in durumu (260. âyet).³⁶ Buna göre Allah hakkında kendisiyle tartışan dönemin hükümdarına (Nemrut'a) karşı "*benim Rabbim diriltir ve öldürür*" diyen birisinin³⁷, Allah'ın

³³ Burada Avram ile kastedilen Hz. İbrâhîm'dir.

³⁴ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 15/7-15.

³⁵ Hz. İbrâhîm'in ölümlerinin nasıl diriltildiğine dair sorusunun dinsel şüphe bağlamındaki bir değerlendirmesi için bk. Kasapoğlu, Abdurrahman, "Dinsel Şüphe", *Kelam Araştırmaları*, 2005, 3/2, s. 65-82.

³⁶ Bikâî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Kâhire, ty., IV/62.

³⁷ Bakara 2/258.

ölüleri diriltmesinden şüphe ettiği için böyle bir soru sormuş olabileceğini düşünmek tam anlamıyla bir çelişki olur.

Diğer taraftan ölülerin diriltilmesi ile ilgili verilen bir önceki örnekte (259. âyet) herhangi bir isim zikredilmeden sadece “*bir beldeye uğrayan kimseyi görmedin mi?*” ifadesi yer alırken burada İbrâhîm ismi açıkça zikredilmiştir. Çünkü kaynaklarda ismi Üzeyir olarak geçen kişinin sözlerinin hemen başında ölülerin diriltmesini uzak bir ihtimal olarak görecektir şekilde ve tereddüt çağrıştıran bir ifadeyle “*Allah, bu beldeyi ölümünden sonra nasıl diriltecek acaba?*” derken, İbrâhîm, ölülerin diriltmesini kabul edip bunu başkalarına göstermek üzere “*Rabbim bana göster*” demiştir.³⁸

Âyette zikredilen ve “*Kalbim mutmain olsun diye...*” şeklinde Türkçeye çevrilen ifade ise bir zaaf ifadesinden çok “*Kalbim sükuna ersin ve ulaştığı yakın ile huzura kavuşsun ve imanım artsın*” veya “*Kalbim senden bir şey dilediğinde senin bu dileği kabul ettiğini ve sen bir şey istediğinde istediğin şeyi verdiğini bilmiş olsun*” anlamında Hz. İbrâhîm’in Allah'a yakınlığını gösteren bir ifade olarak değerlendirilmelidir.³⁹ Bu itibarla Hz. İbrâhîm ölülerin diriltmesinden şüphe eden birisi olarak değil, sadece kalp gözüyle görmekle yetinmek istemeyen, aynı zamanda bizatihi gözleriyle de görmek isteyen birisi olarak takdim edilmektedir.⁴⁰ Sonuç olarak Kur'an'ın sunduğu tabloda, imanına zarar verecek veya yok edecek bir şüphe yaşayan İbrâhîm değil, imanındaki kesinliği artıracak deliller isteyen, imanı güçlendirecek ve kalbindeki özlemi tecrübeye çevirecek arayışlara yönelen İbrâhîm söz konusudur.⁴¹

2. Kur'an Bütünlüğü Açısından: Hz. İbrâhîm'in ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemesinde yadırganacak ve eleştirilecek herhangi bir husus bulunmadığının en önemli göstergelerinden birisi, babası için bağışlama dileyeceğine dair söz vermesi⁴² dışında bütün hayatının ve yaptıklarının inananlar için örnek olarak ortaya konmasıdır.⁴³ Buna göre zımnen ölülerin nasıl diriltildiğine dair böyle

³⁸ Nisâbüri, Mahmud b. Ebî'l-Hasan İbnu'l-Huseyin, *Tefsîru Ğarâibu'l-Kur'an ve Reĝâibu'l-Furkan*, Beyrut, 1996, II/28. Nisâbüri, İbrâhîm'in bu isteği ile ilgili “te'vil” başlığı altında uzun bir değerlendirme yapmaktadır. Bk. II/30-35

³⁹ Taberî, IV, 630-633.

⁴⁰ Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade, *Meani'l-Kur'an*, Kâhire, 1990, I/198; Mâverdî, I/334. Ayrıca Mâverdî, Hz. İbrâhîm'in, rabbinden kalpleri imanla nasıl dirilttiğini istediği şeklindeki yorumların geçersiz olduğunu da belirtir.

⁴¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, “Dinsel Şüphe”, *Kelam Araştırmaları*, 2005, 3/2, s. 73.

⁴² Meryem 19/47.

⁴³ Mumtahine 60/4.

bir soru sorması da örnek alınacak davranışları arasında gösterilmiş olmaktadır. Diğer taraftan Kur'an, iman konusunda sorgulayıcı ve düşündürücü birtakım yöntemleri kullanarak tebliğde bulunan ve muhatapları üzerinde etkileyici olmaya çalışan bir peygamber olarak Hz. İbrâhîm'e atıfta bulunmaktadır.⁴⁴

Buna göre Hz. İbrâhîm'in ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini Allah'tan istemesi, Allah'ın ölüleri diriltmeye gücünün yetip yetmeyeceğine dair bir soru değil, hem soran hem de sorulan kimse tarafından durumu bilinen bir hususun nasıl olduğunu anlamaya dair bir sorudur. Bu, tıpkı Allah'ın sözlerini işiten Hz. Musa'nın, en küçük bir şüphe olmamasına rağmen Allah'ı görmek istemesi⁴⁵ ya da kendisine Yahya'nın müjdelenmesine inandığı halde Hz. Zeke-riyyâ'nın, buna dair bir işaret istemesi⁴⁶ gibi değerlendirilebilir.

Dikkat edilirse Hz. İbrâhîm soruyu "nasıl" anlamındaki "كيف" soru edatı ile sormuştur. Buna göre "كيف" edatıyla başlayan bir cümle ile bir şeyin var olup olmadığı değil, o şeyin özelliği anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu sorunun, ölüle- rin dirilmesinin ispat edilmesini istemek için değil, dirilmenin keyfiyetinin gös- terilmesi ve gözlemlenmesi için sorulduğu anlaşılmalıdır. Diğer bir ifade ile Hz. İbrâhîm'in gözlemlenmek istediği şey, dirilişin kendisi değil, niteliğidir.⁴⁷ Nitekim soruda emriyle hayat veren Allah'ı niteleyen "نُحْيِي" (*tuhyi:diriltirsin*) fiili kullanıl- mış, "كيف نُحْيِي الموتى" (*keyfe tahyel mevta-ölüler nasıl dirilir?*) şeklinde bir ifade kul- lanılmamıştır. Eğer böyle olsaydı, soru Allah'ın nasıl dirilttiği ile ilgili değil, da- ğılan beden parçalarının bir araya gelişi, ilk şekline dönüp canlanmasının niteli- ğiyle ilgili olurdu.⁴⁸

Özelde Hz. İbrâhîm, genelde bütün peygamberlerin, diğer insanlardan farklı özelliklerle donatılmaları, üstlendikleri görevlerinin gereği olsa gerek. Çünkü peygamberler Allah ile iletişim halindedir. Dolayısıyla peygamberlerin Allah ile ilişkisi, diğer insanların Allah ile ilişkisinden farklıdır. Bir peygamberin tebliğ görevini yapabilmesi için, muhataplarının bilmediği, duyularla fark ede- mediği bazı gerçekleri bilmeleri, hatta bazen gözleriyle müşahade etmeleri gere-

⁴⁴ Bakara 2/258, En'am 6/75-79, Enbiya 21/52-67, Saffat 37/85-96.

⁴⁵ A'raf 7/143.

⁴⁶ Al-i İmran 3/39-41, Meryem 19/7-10.

⁴⁷ et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1997, II/ 371.

⁴⁸ et-Tabâtabâî, II/372.

kir. Onlara meleklerin bazen insan sûretinde, bazen de kendi aslî suretinde görünmesi, Cennet ve Cehennemin gösterilmesi ya da göklerin ve yerin işleyiş sistemi hakkında bilgi verilmesi de onların üstlendiği bu görev nedeniyledir.⁴⁹

Hz. Peygamber'in, kalbinin mutmain olması için ölümlerin nasıl diriltildiğinin göstermesini isteyen Hz. İbrâhîm ile ilgili olarak söylediği "Biz şüphe etme konusunda İbrâhîm'den daha haklıyız"⁵⁰ sözüne gelince; bu hadiste Hz. Peygamber'in söylediği, kendisinin ve İbrâhîm'in şüphe ettiğini itiraf etmek değil, bilakis hem kendisinin, hem de Hz. İbrâhîm'in şüphe ettiğini reddetmektir. Yani Hz. Peygamber şöyle demek istiyor: Allah'ın ölümleri diriltmesi konusunda ben şüphe etmediğime göre, İbrâhîm öncelikle şüphe etmiyordu.⁵¹ Nitekim şu yorum da konuyu bu şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır:

Bakara sûresinin 260. âyeti indiğinde bazı Müslümanlar "İbrâhîm şüphe etmiş, oysa bizim peygamberimiz şüphe etmemiştir" deyince Hz. Peygamber tevazu gereği ve İbrâhîm'i kendi nefesine tercih etmek sûretiyle "ben ondan daha aşağıdayım. Ben şüphe etmediğime göre İbrâhîm nasıl şüphe eder?" demiştir.⁵²

Hz. Peygamber şöyle demek istemiştir: Eğer İbrâhîm de şüphe etmiş ise bizim şüphe etmemiz normaldir. Oysa biz de şüphe etmiyoruz. Dolayısıyla hadis, İbrâhîm'in şüphe etmediğine dairdir.⁵³ Veya hadiste ifade edilen "şüphe"nin, inkarcı şüphe değil, itmi'nan şüphesi olduğunu, dolayısıyla Hz. İbrahim'in mutmain olma çabası ve imanındaki kesinliği artırma arzusuna işaret olduğunu da söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Hz. İbrâhîm, imanındaki kesinliği arttıracak bilgi sahibi olmak, gözlem ve deneye dayalı deliller görmek istemiştir. İşte hadiste "şüphe" olarak belirtilen husus Hz. İbrâhîm'in bu istek ve çabasıdır.⁵⁴

⁴⁹ Bk. Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*, (Terc. Kurul: Muhammed Han Kayani, Yûsuf Karaca, Nazife Şişman ve diğerleri), İstanbul, 1986, I/179.

⁵⁰ Buhârî, "Tefsir", 42; Muslim, "İman", 238; İbn Mâce, "Fiten", 23. (نحن أحق بالشك من إبراهيم)

⁵¹ Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Mısır, 1929, II/183. Ayrıca bk. Beğavî, I/323; Kurtûbî, IV/310-311.

⁵² İbn Hacer el Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty., VI/412; Nevevî, II/283. Ayrıca bk. Beğavî, I/323; Nîsâbûrî, Mahmud b. Ebi'l-Hasan İbnu'l-Huseyin *Îcâzu'l-Beyân an Meâni'l-Kur'an*, Riyad, 1997, I/151; Nîsâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkan*, II/29.

⁵³ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, Beyrut, 2001, I/352.

⁵⁴ Kasapoğlu, a.g.m., s. 82.

III. Ölülerin Nasıl Diriltildiğini Anla(t)mak Üzere Kuşların Seçilmesi

Hz. İbrâhîm'e ölülerin nasıl diriltildiğini göstermek üzere neden kuşların seçildiği, sayının neden dört olarak belirlendiği, kuşların hangi türlerden seçildiği de tefsirlerde tartışılan konulardandır. Bu üç soru/konu ile ilgili müfessirlerin yaptığı yorumları vermemizin nedeni, konu üzerinde oluşan ihtilafların çokluğuna ve rivayetler arasındaki çelişkilere/tutarsızlıklara dikkat çekmektir.

a. Hayvanlar Arasından Kuşların Seçilme Nedeni

Bütün hayvanlar arasından neden özellikle kuşların seçildiğinin hikmetini, kuşların insana daha çok benzemesine, hayvanların birçok özelliğini taşımasına bağlayan müfessirler olduğu gibi,⁵⁵ böyle bir deneyin kuşlar üzerinden daha kolay yapılabilmesi ve genellikle kuşların insanlardan daha çok kaçmasına rağmen sadece bir çağrıyla bile geri dönmelerinin mümkün olması nedeniyle bunun daha anlamlı bir misal olacağıyla izah eden müfessirler de vardır.⁵⁶

Ebû Hayyân (v. 745/1344) ise bunun nedenini, gökyüzünde uçmak ve yükselmek olan kuşların özelliği ile melekût âlemine ulaşmayı hedefleyen Hz. İbrâhîm'in isteğinin örtüşmesiyle izah etmektedir.⁵⁷

Bayraktar Bayraklı'ya göre de, öldükten sonra dirilmenin nasıl olduğunun başka hayvanlarla değil de kuşlarla gösterilmesi iki şekilde açıklanabilir:

1. Allah, Hz. İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermiştir.⁵⁸ Kuşun uçuşu gökle, konması da yerle alakalı bir ilişkiyi ifade etmektedir. En'âm 75. âyetten sonra, gece ile gündüzün, yıldızların, ay ve güneşin durumu ele alınmış; Hz. İbrâhîm'in onlar vasıtasıyla akıl yürüterek tevhide ulaştığı beyan edilmiştir. Burada ise, kalbinin doyum noktasına ulaşması için, gök ve yer ile ilişkileri olduğu, terbiye edilip de çağırıldıklarında süratle gelecek olan bir hayvan oldukları için kuşlar seçilmiştir.

2. Hz. İbrâhîm'in isteği, öldükten sonra dirilme konusunda olduğu, kıyameti anlatan başka bir âyetle de yakinen alakası bulunduğu için, kuşların seçil-

---

⁵⁵ Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, ty., I/157; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerîm*, Riyad, ty., I/256.

⁵⁶ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır, 1367, III/55; Zühayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munir*, Beyrut, 1991, III/39.

⁵⁷ Ebû Hayyân, II/310. Ayrıca bk.: Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut, ty., III/29.

⁵⁸ En'am 6/75.

miş olması mümkündür. “Onlar kederli gözlerle, rüzgârın dağıtıp savurduğu çekirgeler gibi mezarlarından çıkacaklar”⁵⁹ âyetindeki benzetme ile ölümden sonra dirilme arasında ilişki kurulması gibi, Bakara 260. Âyette de kuşlar ile yapılan deney arasında bir benzerlik kurulabilir.⁶⁰

Öldükten sonra dirilmenin kuşlar üzerinden gösterilmesinin nedenleri olarak ileri sürülebilecek bu ve benzeri yorumların anlamsızlığı ve ayetin anlamıyla örtüşmemesi⁶¹ bir tarafa, ayetin vermek istediği asıl mesajın göz ardı edilmesine de neden olabileceğini belirtmeliyiz.

b. Kuşların Sayısının Dört Olma Nedeni

Ölümlerin nasıl diriltildiğinin gösterilmesi için kuşların sayısının neden dört olarak belirlendiği konusunda da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şöyle ki; Hz. İbrâhîm, ölümleri nasıl dirilttiğini çoğul olan الموتى kelimesi ile sorduğu için⁶² ve hem canlıların hem de bitkilerin yapısında bulunan dört temel özelliğe işaret olmak üzere dört kuş alınması emredilmiştir.⁶³

Allah yeryüzünü yarattığı zaman evini yeryüzünün ortasına koydu. Yeryüzü için dört köşe, evi için de dört köşe oluşturdu. Evin her bir köşesi yeryüzünün bir köşesine denk geliyordu. Daha sonra Allah kuzey, güney, saba ve batı rüzgârı olmak üzere dört rüzgâr gönderdi. Dört kuşun dört dağdan gelip toplandıkları gibi, ölümlerin bedenleri de kıyamet günü dört bir taraftan bir araya geleceklerdir.⁶⁴

Dağ ile kastedilen, doğu, batı, kuzey ve güney şeklindeki dört yöndür ve dağ ile örneklendirilmiştir.⁶⁵

Sadece muhtemel bir soru veya merakı gidermekten kaynaklanarak yapılan bu tür açıklamaların da sahih bir dayanaktan yoksun olduğu bilinmelidir.

⁵⁹ Kamer 54/7.

⁶⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul,2001, III/314-315.

⁶¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, basım yeri yok, 1994, I/481.

⁶² Ebû Hayyân, II/310.

⁶³ Râzî, VII/44. Râzî, ölümlerin nasıl diriltildiğinin gösterilmesi amacıyla kuşların seçilmesinin şu mesajı vermeye yönelik olduğunu belirtir: Eğer sen bu dört kuşu birbirinden ayırt edemezsen, senin ruh kuşun da rubûbiyyetin yüceliklerine ve kudsî âlemin saflığına yükselemez.

⁶⁴ Hud b. Muhakkem, I, 244.

⁶⁵ Mâverdî, I/334.

c. Kuşların Türleri

Bakara sûresinin 260. âyetinde zikredilen dört kuşun hangileri olduğu konusu müfessirleri bir hayli meşgul etmiş, daha doğru bir ifade ile söylemek gerekirse, asıl konuya odaklanmaktan alıkoymuştur. Bu konuda ileri sürülen görüş ve yorumların, kuşların türünden çok insanın hoş karşılanmayan bazı özellikleri ile farklı kuş türlerinin sahip olduğu varsayılan özellikleri arasında ilişki kurma noktasında yoğunlaştığı ve işârî tefsir metodu ile konunun izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Hal böyle olunca da hem kuşların türleri hem de kuşların sahip olduğu özellikler konusunda oldukça farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların horoz, ördek, karga ve güvercin olduğu söylendiği gibi⁶⁶ horoz, tavus kuşu, karga ve güvercin⁶⁷; horoz, tavus kuşu, turna ve güvercin⁶⁸ veya kaz, deve kuşu, horoz ve tavus kuşu⁶⁹ olduğu söylenmiştir. Bir adım daha ileri gidip Allah'ın, yeşil bir ördek, siyah bir karga, beyaz bir güvercin ve kırmızı bir horoz hazırlamasını emrettiğini belirterek⁷⁰ kuşların hangi renk olduklarını bile tespit edenler vardır.

İnsanın hoş karşılanmayan bazı özelliklerinin söz konusu edilen kuşlarla ilişkilendirildiği yaklaşımların ortaya konmasında da, kuşların eğitilmesinden çok kesilmesi/öldürülmesinin esas alındığını belirtelim. Diğer taraftan kuşların türünün tespit edilmesindeki ihtilaf, bu kuşların hangi özelliğe sahip olduğu ve insandaki hangi özelliğe tekabül ettiği, dolayısıyla insanın hangi özelliğinin ıslah edilmesine işaret ettiği konusunda da farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre bir taraftan ebedi hayat ile nefsi ihya etmenin ancak tavus kuşunun özelliği olan şehvet ve süs sevgisini, horozun özelliği olan gücü, karganın özelliği olan uzun emeli, güvercinin özelliği olan gurur ve aceleciliği öldürmekle mümkün olacağı belirtilirken⁷¹ diğer taraftan tavus kuşunun insanın kalbindeki ziynet, makam ve yükselme sevgisine; kartalın yemeye olan düşkün-

⁶⁶ Mukatil, I/141.

⁶⁷ Taberî/IV, 633; İbn Ebi Hâtim, II/510; Semerkandî, I/228; Mâverdî, I/334; Beğavî, I/323; İbn Atiyye, I/353; Nîsâbü'rî, Mahmud b. Ebi'l-Hasan İbnu'l-Huseyin *İcâzu'l-Beyân an Meâni'l-Kur'an*, Riyad, 1997, I/152.

⁶⁸ Hud b. Muhakkem, I/244; İbn Ebi Hâtim, II/511.

⁶⁹ İbn Ebi Hâtim, II/511.

⁷⁰ Sa'lebî, II/254; Beğavî, I/323. (Ata el-Horasanî'den naklen)

⁷¹ Beyzâvî, I/157; İbn Acîbe, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Kâhire, 1999, I/294.

lüğ; horozun şehvetperestliğe; karganın ise, hırs ve tutkuya işaret ettiğinden hareketle⁷² insanın, nefsanî arzularını ve şehvetini kırma, hırsını yenme ve süslenmeyi terk etme hususunda çaba göstermediği sürece, kalbinde bir ruh ve rahatlık bulamayacağı⁷³ sonucu çıkarılmıştır.

Kuşeyrî'ye (v. 465) göre ise Hz. İbrâhîm, kalbinin diriltmesini isteyince, bunun kuşları kesmek sûretiyle mümkün olabileceği bildirilmiş⁷⁴, dünyanın zîynet ve güzelliği nedeniyle tavus kuşunu, hırsı nedeniyle kargayı, yürüyüşü nedeniyle horozu, rızkı peşinde koşması nedeniyle de ördeği kesmesi emredilmiştir.⁷⁵ Çünkü -ona göre- kalbin ihyası, ancak bunları, yani nefsi boğazlamakla mümkün olup nefsinin mücadele yoluyla diriltmeyen kimsenin kalbi Allah ile hayat bulmaz.⁷⁶

Âlûsî ise (v. 1270) buradaki dört kuş ile bedende bulunan akıl, kalp, nefis ve ruh kuşlarına işaret edildiğini; akıl kuşunun sevgi bıçağıyla, kalp kuşunun arzu/istek bıçağıyla, nefis kuşunun aşk bıçağıyla, ruh kuşunun ise aciziyet bıçağıyla kesilmesinin emredildiğini belirtir.⁷⁷

Hz. İbrâhîm'in kuşları kesmesinin/öldürmesinin emredildiği ön kabulünden hareketle ortaya konan bütün bu tespit ve çıkarımlar herhangi bir sahih rivayete veya ilmi temele dayanmamaktadır.

IV. Kuşlara Yapılan İşlem: Kesip Parçalamak mı, Eğitmek mi?

Ölülerin nasıl diriltildiğinin kendisine gösterilmesini isteyen Hz. İbrâhîm'in Allah'ın emriyle aldığı dört kuşa hangi işlemi yaptığı konusunda iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi Hz. İbrâhîm, kuşları kesip parçalamış ve parçalarını birbirine karıştırarak dağlara bırakmıştır. İkincisi ise kuşları eğittikten ve kendisine alıştırdıktan sonra dağlara bırakmıştır.

Kuşlar ile ilgili misalin verildiği bağlamın ölülerin diriltilmesinden söz edilen bağlam olması, kuşların eğitilip alıştırdıktan sonra değil de, kesilip parçalandıktan sonra çağrıldıkları ve Hz. İbrâhîm'e geldikleri şeklindeki yaklaşımın isabetli olabileceği düşüncesine neden olmuştur. Tefsir kaynaklarında kuşların parçalanması ile ilgili verilen detayların da meallere bu anlamın yansıtılmasında

⁷² Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1993, II/310.

⁷³ Râzî, VII/44.

⁷⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik en-Nisabûrî, *Letâifu'l-İşârat*, Kâhire, ty., I/187.

⁷⁵ Kuşeyrî, I/188.

⁷⁶ Kuşeyrî, I/189.

⁷⁷ Âlûsî, III/31.

etkili olduğu söylenebilir. Çünkü âyette söz konusu edilen olay, kuşların kanları ve tüylerinin birbirine karıştırılıp her bir dağın başına bunlardan bir parça koyma emri olarak değerlendirilmiş⁷⁸ ve birbirinden ilginç tespitlerle detaylandırılmıştır. Müfessirler tarafından olayın nasıl detaylandırılarak nakledildiğine dair şu örnekler verilebilir:

Mukâtil b. Süleyman (v. 150) şöyle anlatır: “Bir horoz, ördek, karga ve güvercin al ve onları boğazla, eklemelerinin ve kanatlarını birbirinden ayır. Tüylerini ve kanlarını birbirine karıştır, kuşların organ ve kanatlarını değiştir. Bir kuşun ön tarafını diğer kuşun arka tarafının yanına koy. Sonra da her bir parçasını bir dağın üzerine koy. Sonra da onları çağır sana koşarak gelsinler. İbrâhîm onları çağırды, bunun üzerine kuşlara ait parçalar ve kanatlar birbirine ulaştı. Başları olmadığı halde bütün kuşlar İbrâhîm'e cevap verdiler. Daha sonra İbrâhîm başlarını gövdeleri üzerine koydu. Ördek, horoz, karga ve güvercin ötmeye başladı.”⁷⁹

Taberî'nin (v. 310) konuyu anlatımı ise şöyledir: “Allah, İbrâhîm'e, dört kuş alıp kesmesini, onların etlerini, tüylerini ve kanlarını birbirine karıştırmasını sonra da onları dörde ayırarak dört dağın başına koymasını emretmiştir. İbrâhîm bunları yaptıktan sonra kuşların kanatlarına işaret koymuş kafalarını da elinde tutmuştur. Onları çağırınca, her kuşa ait olan kemik, tüy ve et parçası kendine ait olana eklendi. Bütün bunlar İbrâhîm'in gözü önünde meydana geldi. Sonra İbrâhîm onları çağırды. Kuşlar da ayakları üzerinde koşarak geldiler. Her kuş kendi kafasıyla birleşti.”⁸⁰

Sa'lebî (v. 427) ve Beğavî (v. 516) ise şöyle anlatır: “İbrâhîm, kuşların kafalarını yanında bırakmış, diğer parçalarını yedi dağın başına bırakmış sonra “Allah'ın emriyle geliniz!” diyerek onları çağırmıştır. Böylece uçan her kuşun kan damlaları diğer kan damlalarıyla, her tüyü diğer tüylerle, her kemiği diğer kemiklerle, her parçası diğer parçalarla birleşmeye başlıyordu. İbrâhîm ise her kuşun kendi parçaları başsız bir şekilde birleşinceye kadar gökyüzünde onlara bakıyor, parçaların hepsi bir araya gelince de kuşlar kendisine yöneliyordu, her kuş İbrâhîm'in elinde bulunan kendi kafasına doğru yaklaşıyordu. Nihayet her kuş kendi kafasıyla birleşmiş oldu.”⁸¹

⁷⁸ San'ani, Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'an*, Riyad, 1989, I, 107.

⁷⁹ Mukatil b. Süleyman, I, 141.

⁸⁰ Taberî, IV/644. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Riyad, 1997, I/690.

⁸¹ Sa'lebî, II/256; Beğavî, I/324.

Mâverdi (v. 450) ise İbrâhîm'in kuşları on parçaya ayırarak on dağın başına koyduğunu, bundan dolayı da bazı fakihlerin, bir kimsenin malının bir cüzünü birine vasiyet etmesinin, malının onda birini vasiyet etmiş olarak kabul edileceğini söylediğini belirtir.⁸²

Müfessirlerin olayın detayı ile ilgili olarak verdikleri bu bilgiler herhangi bir sahîh rivayete dayanmadığı gibi, lugavî/etimolojik açıdan da isabetli görünmemektedir. Bu nedenle âyette kuşların hangi işleme tabi tutulduğunun belirlenemesi için anahtar konumunda olan *ضُرْهُنَّ إِلَيْكَ* ifadesinin doğru anlamının tespiti önem arz etmektedir.

Kelimeleri anlam kayması, anlam daralması, anlam genişlemesi veya anlam değişmesine uğramış şekliyle anlamlandırmaktan kaçınmayan *Lisânu'l-Arab* veya *Tâcu'l-Arûs* gibi sonraki dönem lügat kaynakları yerine sadece erken dönem lügat kaynaklarının ve dilcilerin tanımlamalarının dikkate alınması, özellikle Kur'an ifadelerinin asli ve doğru anlamlarının tespitinde son derece önemlidir. Bu itibarla *ضُرْهُنَّ إِلَيْكَ* ifadesinin doğru anlamını da erken dönem lügatlerinden ve dilcilerinden tespit etmeye çalışacağız:

Ġarîbu'l-Kur'an konusunda telif edilen ilk eserin müellifi Zeyd b. Ali (v. 120) *ضُرْهُنَّ إِلَيْكَ* ifadesinin anlamının "kendine meylettir" şeklinde olduğunu belirttikten sonra "onları kes ve parçala" şeklindeki anlamının Nabtî dilinde olduğunu belirtir.⁸³

Halil b. Ahmed (v. 175) *صور* kelimesinin "meyletmek, yönelmek" anlamında olduğunu, *فَلَانٌ يَصُورُ عُنُقَهُ إِلَى كَذَا* ifadesinin "boyunu ve yüzü ile falana yöneldi"; "*عُصْفُورٌ صَوَّارٌ*" ifadesinin de "çağırana icabet eden" anlamında kullanıldığını⁸⁴, daha sonra Bakara sûresi 260. âyetini bu anlama örnek getirerek Allah'ın İbrâhîm'e "kuşları kendine alıştır ki onları çağırıldığında sana boyun eğerek gelsinler" dediğini belirtmektedir.⁸⁵ Aynı kelimenin kesmek anlamında kullanıldığını da "يقال" sigasıyla ifade etmektedir.⁸⁶

⁸² Mâverdi, I/336.

⁸³ Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Ġaribi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Haydarabad, 2001, 66. *صُرْمَن* kelimesinin, Nabtî ve Süryanîcede "kesmek" anlamında olduğuna dair bilgi için ayrıca bk. İbn Atiyye, I/354; Kurtûbî, IV/315; Ebû Hayyân, II/310.

⁸⁴ El-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, basım yeri ve tarihi yok, VII/149. Kelimenin aynı anlamlarda kullanıldığına dair ayrıca bk. Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzibu'l-Luġa*, Kâhire, ty., XII/228; Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-Belaġa*, Beyrut, 1998, I/562-563.

⁸⁵ Halil b. Ahmed, VII/149.

⁸⁶ Halil b. Ahmed, VII/150.

el-Ferrâ (v. 207) genellikle âlimlerin صرهن kelimesindeki sad harfini zamme okuduğunu, kesra okunmasının ise Hüzeyl ve Süleym kabilelerine ait bir okuma olduğunu belirttikten sonra “bu kelimenin hangi okuma şekliyle olursa olsun “onları kes” şeklindeki anlamıyla bilindiğini görmedim” demektedir.⁸⁷

el-Ezherî (v. 370) kelimenin صُرْهُن şeklinde (Sad harfinin zammesiyle) okunduğunda meylettir, صِرْهُن şeklinde (Sad harfinin kesresiyle) okunduğunda ise “kes” anlamında olduğunu belirtir. Daha sonra da el-Ferra'nın (v. 207) “bu kelimenin kesmek anlamında kullanıldığını görmedim” dediğini, ez-Zeccac'ın (v. 311) da herhangi bir isim vermeden lugat ehline isnad ederek kelimenin “kendine meylettir” anlamında olduğunu belirttiğini nakletmektedir.⁸⁸

el-Cevheri (v. 393), kelimenin meylettirmek anlamına geldiğini belirtmekte, daha sonra da kelimenin bu anlamda kullanıldığının örneği olarak Bakara sûresinin 260. âyetini zikretmektedir. Bir şüirden örnek vermek sûretiyle kelimenin kesmek ve ayırmak anlamında kullanıldığını da daha sonra belirtmektedir.⁸⁹

İbn Fâris (v. 395) ise, kelimenin meyletmek anlamında olduğunu belirtmekle yetinmekte ve hiçbir örnek vermediği gibi kesmek anlamına geldiğine dair herhangi bir imada bile bulunmamaktadır.⁹⁰

İsfahani (v. 502) daha meşhur olan صُرْهُن kıraatı yerine صِرْهُن şeklindeki (Sad harfinin kesresiyle) kıraatı esas alarak kelimenin meyletmek anlamına geldiğini belirttikten sonra kesmek anlamında kullanıldığını da قیل kaydıyla verir. Daha sonra kelimenin صُرْهُن şeklinde (Sad harfinin zammesiyle) de okunduğunu ve bu kıraate göre “çağırarak” anlamına geldiğini, herhangi bir atıfta bulunmadan “bazılarının görüşü” olarak belirtir.⁹¹

Erken dönem dilcilerinden Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (v. 210) kelimenin kesmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre صُرْتُ - تصور şeklindeki (sad harfi zamme) okuyuşa göre “kendine alıştır, sonra da kes” anlamında; صِرْتُ şeklindeki (sad harfi kesra) okuyuşa göre ise “kes ve parçala” anlamındadır.⁹² Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin kelimeye verdiği anlamın doğruluğunu kanıtlamak üzere “hükümleri ayırdık” anlamına gelen صُرْنَا به الحكم ifadesini delil

⁸⁷ Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, *Maani'l-Kur'an*, Beyrut, 1983, I/174.

⁸⁸ Ezheri, XII/227.

⁸⁹ İsmail b. Hammad, el-Cevherî, *es-Sihah Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1990, II/717.

⁹⁰ İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*, Beyrut, 1979, III/320.

⁹¹ el-İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fi Çarîbi'l-Kur'an*, Beyrut, ty., s. 290.

⁹² Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecazu'l-Kur'an*, Kâhire, ty., I/80. Ebu Ubeyde kelimeyi şöyle tanımlar:

فمن جعل من صُرْتُ تصور، ضمّ، قال: {صُرْهُنْ إِلَيْكَ} ضَمَّهِنَّ إِلَيْكَ، ثم اقطعهن. {ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا}

olarak sunmasının da⁹³ isabetli olmadığını belirtmekte yarar vardır. Çünkü âyette söz konusu fiil إلى harf-i ceriyle kullanılırken Ebû Ubeyde'nin verdiği örnek cümlede fiil ب harf-i ceriyle kullanılmıştır.

Ebû Ubeyde'nin, Kur'an'ın önemli kavramlarından olan te'vîl'i "tefsir, yorum" şeklinde izah etmek sûretiyle kendisinden sonraki birçok âlimi etkilediği gibi⁹⁴, dilciler arasında söz konusu olan âyeti, kuşların kesilip parçalanması şeklinde izah etmesi de dildeki otoritesi nedeniyle âyetin doğru anlamı ile ilgili sorunların ortaya çıkmasında etkili olduğu kanaatini bizde uyandırmıştır.

Ayrıca tefsirde otorite olan Taberî'nin (v. 310), bütün Medine, Hicaz ve Basra kıraatlerinde sad harfinin zammesiyle ضَرْهَنَّ şeklinde okunan kelimenin, alıştırmak veya meyletmek anlamında olduğuna dair görüşleri naklettikten sonra aynı kıraat ile kesmek anlamına da gelebileceğine dair açık kapı bırakması, daha sonra da kelimeye kesmek anlamını vermenin daha doğru olduğunu kendi tercihi olarak ifade etmesinin⁹⁵ de âyetin doğru anlaşılmasındaki ihtilafların diğer bir sebebi olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıda verilen bilgiler dikkate alındığında birçok konuda müfessirlerin büyük bir kesiminden farklı görüşleriyle ön plana çıkan Ebû Müslim İsfahanî'nin (v. 322) konu ile ilgili muhalif gibi görünen görüşünün de aslında göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz. Ona göre âyetin maksadı, ruhların ait oldukları bedenlerine kolay bir şekilde dönmelerine dair somut bir misal vermek olup kuşların alıştırılmasından sonra çağrıldıkları takdirde bu çağrıya icabet edip gelecekleri şeklinde anlaşılmalıdır. Daha sonra bu görüşünü şu delillerle izah eder:

a. Arapça'da ضَرْهَنَّ emrinin meşhur anlamı, "onları alıştır/meylettir" şeklinde olup âyette "kesmek/boğazlamak" anlamına geldiğini gösteren herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle âyete "kesmek ve boğazlamak" anlamını vermek, bir delilin delalet etmediği bir manayı âyete ilave etmek olur ki bu doğru değildir.

b. Eğer bu ifadenin maksadı, "onları kes" anlamında olsaydı Allah, ضَرْهَنَّ ifadesinden sonra "إليك=sana" kelimesini kullanmazdı. Çünkü bu kelime "kesmek" anlamında kullanıldığında إلى harf-i cerrini almaz, "meylettirme, alıştırma" anlamına geldiğinde إلى harf-i cerri ile kullanılır.

⁹³ Ebu Ubeyde, I/81.

⁹⁴ Işıcık, Yusuf, *Kur'anı Anlamada Temel Bir Problem Te'vil*, İstanbul, 1997, s. 38.

⁹⁵ Taberî, IV/634-643.

c. Âyetteki “sonra onları çağır” emrindeki “هن” zamiri, o kuşların parçalarını değil, kuşların kendisini gösterir. Ayrıca “koşarak sana geleceklerdir” sözündeki zamir de, o kuşların parçalarını değil, kendilerini göstermektedir.⁹⁶

Kesilip parçalanan kuşların çağrıya icabet ederek gelmelerinden çok eğitilip alıştırılan kuşların çağrıya icabet ederek gelmeleri şeklindeki anlamın daha isabetli olduğunun gerekçesi sadece dil bilimsel izahlar değildir. Aynı zamanda eşyaya hükmetme bakımından insan-Allah mukayesesi temelinde izahlar da yapılabilir. Çünkü ölülerin nasıl diriltildiğini öğrenmek isteyen Hz. İbrâhîm'e, kendisine alıştırdığı kuşların dirilmesi için çağırmasının yeterli olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla âyette, Allah ile yaratıklar arasında böyle bir bağın mevcut olduğu ve “gelin!” diye seslendiğinde onların koşup geldikleri/gelecekleri anlatılmaktadır.⁹⁷ Diğer bir ifadeyle kuşları eğitime gücüne sahip olan insan, çağrısına uyacak şekilde kuşları eğitebildiğine göre her şeyin iradesine teslim olduğu Allah'ın da sadece ‘ol!’ diyerek her şeye hayat verebileceği belirtilmektedir.⁹⁸ Yani Hz. İbrâhîm, terbiye ettiği kuşları çağırduğunda nasıl uçarak kendisine geliyorsa, Allah da ruhları çağırduğunda onlar da kuşlar gibi uçarak kendilerini terbiye eden Rabbe varacaklar.⁹⁹

Kaldı ki kuşların kesilip parçalanmasından ve farklı dağlara bırakılmasından sonra gelmeleri, ölülerin nasıl diriltildiğini görmeyi sağlamaz. Çünkü kuşlar,

⁹⁶ Râzî, VII/45.

⁹⁷ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 2012, I/280.

⁹⁸ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (Tercüme: Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İstanbul, 1997, s. 80.

⁹⁹ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, İstanbul, 2010, s. 90. Bu konuda yapılan en aykırı yorumlardan birisi şöyledir: “Fitrat olarak zaten, Allah'tan gelen insan ruh ve bedenlerinin, öldükten sonra çağrıldıklarında kuşlar gibi Allah'a dönmek için dirilmeleri de işte böyledir veya çeşitli çağlara ve mekânlara ayrılmış/yayılmış insan gruplarının Allah'a dönmeleri de işte böyledir... görüldüğü gibi bu örnek, ölümden sonraki hayatın nasıl olacağına dair bir metafor (eğretileme, mecaz) olmaktadır. Yani bir örnek verip, onun üzerinden ötesini kavratmaya çalışma... Aynı zamanda bu, yeryüzünde dağılmış, ölmüş bitmiş bir topluluğun/milletin/ümmetin nasıl dirileceğini gösterir çarpıcı bir örnektir de. Şöyle ki: Parçalanmış, her bir yeryüzünün bir köşesine dağılmış bir ümmet de, işte böyle yeniden dirilip ayağa kalkabilir. Önce bütün bu parçalar, ortak bir ittilhat ülküsü içinde tek bir noktaya doğru alıştırılmalıdır. Bu nokta, "vahdet" fikridir. Bir amaç ve ülkü etrafında toplanmanın şart olduğu düşüncesidir. Bunun tekrar üzerinde durulmasıyla, zihinler bu fikre ulaşacaktır. Sonra günü gelip de, "ey Ümmet-i Muhammed! Allah için birleşin" dendiğinde; kuşlar gibi buldukları dağlardan, tepelerden, ovalardan, parça parça edildikleri ülkelerden sökün ederek gruplar halinde bir noktaya doğru akacaklardır... işte "İbrâhîm'in kuşları" böyle toplandığı gibi, "İbrâhîm milleti" de böyle toplanacaktır..." Bk.: Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur'an (Türkçe Meal/Tefsir)*, İstanbul, 2007, I/134.

Hız. İbrâhîm'in bulunduğu mekânda değil, uzakta bulunan dağlarda diriltiymiştir. Dolayısıyla Hız. İbrâhîm sadece kuşların kesilip parçalanmasından önceki durumlarını görmüş olmaktadır.¹⁰⁰

Kuşların kesilip parçalandığı görüşü, daha isabetli olduğunun düşünülmesine neden olacak kadar tefsir kaynaklarında ön plana çıkarılmasına rağmen, filolojik açıdan alıştırılıp eğitildiği görüşü daha isabetli görünmektedir.

Sonuç

Hız. İbrâhîm'in, Allah'ın kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi ve bunun dört kuş üzerinden anlatılması ile ilgili Bakara sûresinin 260. âyeti, hem tefsir hem de buna bağlı olarak meallerin, anlamı üzerinde ihtilaf ettiği bir âyettir. İhtilaf konusu olan husus, bir taraftan Hız. İbrâhîm'in bu isteğinin öldükten sonra dirilme inancında bir zaaf eseri olup olmadığı tartışmalarına neden olurken, diğer taraftan kuşlarla ilgili yaşanan sürecin nasıl olduğuna dair bazen asılsız bazen de tutarsız açıklamalara neden olmaktadır.

Hem konumuz olan âyetin bulunduğu bağlam hem de Kur'an bütünlüğü içerisinde konuyu değerlendirdiğimizde Hız. İbrâhîm'in Allah'tan kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesinin bir zaaf olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu âyetten önce geçen 258. âyette Hız. İbrâhîm, Allah'ın tek Rab olduğuna dair muhatabını ikna etmek amacıyla Allah'ın ölüleri dirilttiğini dile getirmektedir. Kur'an bütünlüğü dikkate alındığında da Hız. İbrâhîm'in babası için bağışlanma dilemesi dışında bütün davranışlarının örnek alınması gerektiği bildirilmekte, dolayısıyla ölülerin nasıl diriltildiğine dair sorusunun bir zaaf sonucu olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Hız. İbrâhîm'in ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemesinin nedeni ile ilgili nakledilen rivayetlerin tutarsız ve çelişkili olmasının yanı sıra baştan sona problemlili olduğu görülmektedir.

Hız. İbrâhîm'in alması istenen dört kuşun nasıl bir işleme tabi tutulmuş olduğu konusuna gelince; bu konudaki rivayetlerde daha çok kuşların, kesilip parçalandıktan ve parçalar dağların tepesine bırakıldıktan sonra çağrılmaları üzerine gelmiş oldukları şeklindeki yaklaşım ön plana çıkmakta, kuşların eğitilmesi/alıştırılması şeklindeki yaklaşım ise ikincil bir anlam olarak verilmekte, hatta bazen aykırı bir anlam olarak yorumlanmaktadır. Buna bağlı olarak Türkçe meallerde de âyetin üç farklı şekilde çevrildiği görülmektedir. Bazı mealler kuş-

---

¹⁰⁰ Reşid Rıza, III/57.

ların sadece kesilip parçalandıklarına dair anlamı verirken, bazı mealler de sadece eğitilip alıştırıldıkları anlamını vermektedir. Her iki görüşü bir arada sunmak sûretiyle âyeti anlamlandıran mealler de dikkate değer sayıdadır.

Âyet ile ilgili gerek rivayetlerin, gerekse meallerin ortaya koyduğu bu yaklaşımların hangisinin daha isabetli olduğunu belirlemek, *ضُرْهُنَّ إِلَيْكَ* ifadesinin anlamını doğru tespit etmekle mümkündür. Erken dönem lügat kaynaklarının ve erken dönem dilcilerinin tamamına yakını, bu ifadenin asıl anlamının “meylettirmek, alıştırmak, eğitmek” olduğunu belirtmişlerdir. Hal böyleyken sonraki dönem kaynaklarında bu ifadeye “kesip parçalama” şeklinde anlam verilmesi daha çok kabul görmüştür. Bunda özellikle dilde otorite sayılan Ebû Ubeyde'nin kelimeye “kesip parçalama” anlamını vermeyi tercih etmesinin yanı sıra, Taberî'nin de bu anlamın daha uygun olduğuna dair tercihinin etkili olduğu kanaatindeyiz.

Kuşların alıştırılması şeklindeki anlamın tercihe daha çok değer olduğuna dair dikkate alınması gereken bir başka husus da şudur: Ölülerin nasıl diriltildiğini soran birisine, canlı olan bir varlığın öldürülüp tekrar diriltilerek gösterildiğinin iddia edilmesi, zaten mahiyeti anlaşılmayan öldükten sonra diriliş konusunun yeniden aynı tarzda gösterilmesi anlamına gelecektir. Üstelik kesilip parçalanan kuşların iddia edilen dirilişinin Hz. İbrâhîm'in yanı başında değil de uzakta bulunan dağların tepesinde gerçekleşmiş olması da konuyu gözlemlemek isteyen birisi için ayrı bir problem teşkil etmektedir.

Bu bilgiler ışığında Bakara sûresinin 260. âyetinin çevirisinin şu şekilde olmasının daha isabetli olacağı sonucuna ulaşılmıştır:

“Bir zamanlar İbrâhîm şöyle demişti: “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster”. Allah “Yoksa inanmıyor musun?” deyince, “Tabi ki inanıyorum. Fakat kalbim mutmain olsun diye bunu istiyorum” demişti. Allah “Öyleyse, dört kuş tut, onları kendine alıştır. Ardından her birini bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki Allah Azîzdür, Hakîmdir.”

KAYNAKÇA

Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade, *Meani'l-Kur'an*, Kahire, 1990.

Aldemir, Halil, “Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2011, c: 11, Sayı: 1, s. 195-218.

Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer (Diyanet İşleri Başkanlığı), *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara, 2006.

Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut, ty.

- Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İstanbul, 1965.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 2001.
- Beğavi, Ebu Muhammed Huseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad, 1409.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, ty.
- Bikâî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Kahire, ty.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'ani'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hesebe Tertibi'n-Nüzûl*, Mağrib, 2009.
- _____, *Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak Fehmu'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, (Terc.: Muhammed Coşkun), İstanbul, 2013.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyeye*, Beyrut, 1990.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1981.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu-Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul, 1998.
- Duman, Zeki, *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Ankara, 2006.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1993.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerîm*, riyad, ty.
- Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur'an (Türkçe Meal/Tefsir)*, İstanbul, 2007.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an Meâli*, İstanbul, 2012, (Yayına Hazırlayan: Recep Şentürk-Âsım Cüneyd Köksal).
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (Tercüme: Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İstanbul, 1997.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Kahire, ty.
- Fadlallah, Muhammed Hüseyin, *Min Vahyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1998.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, basım yeri ve tarihi yok.
- Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, *Maani'l-Kur'an*, Beyrut.
- Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkan Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 2007.
- Huvvarî, Hud b. Muhakkem, *Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz*, Beyrut, 1990.
- İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Beyrut, ty.
- İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meâli*, Konya, 2010.
- _____, *Kur'an Anlamada Temel Bir Problem Te'vil*, İstanbul, 1997.
- İbn Acîbe, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Kahire, 1999.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalîb, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, Beyrut, 2001.
- İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Riyad, 1997.

- İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*, Beyrut, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Riyad, 1997.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, İstanbul, 2010.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, İstanbul, 1977.
- Karaman, Hayrettin-Çağırıcı, Mustafa-Dönmez, İ. Kafi-Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Dinsel Şüphe", *Kelam Araştırmaları*, 2005, 3/2.
- Kısa, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Konya, 2013.
- Kitab-ı Mukaddes.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik en-Nisabûrî, *Letâifu'l-İşârât*, Kahire, ty.
- Ma'mer b. Musennâ, Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, Kahire, ty.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm (Te'vilatu Ehli's-Sunne)*, 2004, Beyrut.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ty.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (Terc. Ahmed Asrar), Ankara, 1985.
- _____, *Tefhimu'l-Kur'an*, (Terc. Kurul: Muhammed Han Kayani, Yûsuf Karaca, Nazife Şişman ve diğerleri), İstanbul, 1986.
- _____, *Tefhimu'l-Kur'an Meâli*, (Terc.: Durmuş Bulgur), Konya, 2004.
- Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Mısır, 1929.
- Nisâbûrî, Hasan b. Muhammed b. Huseyin, *Tefsîru Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkan*, Beyrut, 1996.
- _____, *Îcâzu'l-Beyân an Meâni'l-Kur'an*, Riyad, 1997.
- Önkâl, Ahmet, "Hz. İbrâhîm'in Tebliğ Metodu", 1. Hz. İbrâhîm Sempozyumu, Şanlıurfa, 2007.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, İstanbul, 2012.
- Piriş, Şaban, *Kur'an Yolu-İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Kayseri, ty.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, 1981.
- Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır, 1367.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Beyrut, 2002.
- San'ani, Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'an*, Riyad, 1989.

- Semerikandi, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut, 1993.
- Suyûtî, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Kahire, 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, basım yeri yok, 1994.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 2012.
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1997.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Kahire, 2001.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, İstanbul, 2004.
- Yar, Erkan, Hz. İbrâhîm ve Akılcı Metodu, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 2.
- Yavuz, A. Fikri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Âlisi*, İstanbul, ty.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul, ty.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998.
- Yıldız, Mustafa, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, İstanbul, 2007.
- Zeccac, Ebu İshak İbrâhîm b. es-Serî, *Meani'l-Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, 1988.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-Belağa*, Beyrut, 1998.
- Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Haydarabad, 2001.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munir*, Beyrut, 1991.

İNTERNET SİTESİ:

<http://www.kuranmeali.org>